

A.F.Th. van der Heijden

Uitverkoren

2014

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Jong seun

*Die seun klim druipend uit die bad,
sy hele lyf is gaaf en glad*

*en heel tot in die holte van
sy nael waaroor 'n seepbel span.*

*Strak ledemate, ribbekas
hoekig en hard soos 'n kuras,*

*handdoek in hand staan hy bereid,
gerig en toegerus tot stryd.*

*Tog, onvolkome afgerond,
hoe sal die lewe hom nog wond:*

*in sy Achilleskern vind
hy geen beskutting – man of kind:*

*geheg aan die benedebuik
waar blink haarrankies reeds ontluik,*

*deuraar, teer soos 'n ooglid, sag
soos murg, hang weerloos die geslag.*

Elisabeth Eybers

Uitverkoren

Prozatekst in de toonaard
van het requiem *Tonio*

Er was die keer dat hij voor me uit de trap afdaalde, terwijl hij lachend iets over zijn schouder zei. Halverwege stond hij opeens stil, zodat ik tegen hem op botste.

‘Dat ik dat toch ooit geweest ben.’

Op ooghoogte hing tegen de muur van de overloop zijn portret als kaalhoofdige zuigeling, in een gestreept rompertje dwars in zijn ledikant liggend, met boven zich kleurige houten ringen waaraan hij zich moest leren optrekken. Hij keek schuins in de camera, happend in het dons.

Tonio schudde zijn hoofd, alsof het een onbezonnen keuze betrof ‘dat daar ooit te zijn geweest’. Jaren eerder had ik in mijn dagboek genoteerd dat hij, net zo ongelovig zijn hoofd schuddend, had gezegd: ‘Dat ik toch ooit dood zal gaan’.

1

Elke dag kleurt zijn dood anders, maar hij – die dood – is nooit afwezig. Mijn houding tegenover deze indringer kan van uur tot uur veranderen. Van minuut tot minuut zelfs. Het ene moment ben ik een en al ongelooft, het volgende opstandig, dan weer ‘gematigd aanvaardend’.

Tonio's dood is er altijd. 's Morgens bij het ontwaken kondigt hij zich met een golf walging aan, nadat hij de hele nacht al in allerlei vermommingen (spoedig ontmaskerd of niet) in mijn dromen heeft rondgewaard. Ik jaag hem voor me uit de zeventien traptreden naar mijn werkkamer op, richting schrijftafel, waar ik hem spitsroeden laat lopen tussen mijn pennen en potloden. Maar ook als hij op de plaats rust model staat voor mijn requiem verandert hij voortdurend van houding, teint en stemming. Deze dood is onberekenbaar, behalve waar het de zekerheid van zijn nabijheid betreft. Zelfs als hij zich verstoppt, voel ik hem.

2

‘Lieve vriend, kom maar vaak spoken.’ Zo beëindigde Cees Nooteboom in Antwerpen zijn toespraak tot de kist met daarin het lichaam van Hugo Claus.

Wij levenden zijn allemaal geesten in opleiding, die ongemerkt, als het ware spelenderwijs, leren hoe straks onder onze nabestaanden als spook op te treden. Het is daarmee net als met de toneelacademie: van de meeste afgestudeerden wordt zelden meer iets vernomen. Grote rollen zijn al helemaal niet voor ze weggelegd. Ze spoken in kleine kring, en na een kortstondige carrière verbleken ze tot minder dan een herinnering.

Het gaat mij om de ontijdige spoken. De vermoorden en geneuvelden en verongelukten. De jonggestorvenen.

Als de geest van mijn moeder zich in een van haar gedaanten aandient, reageer ik met vertedering, heimwee, boosheid, spijt of schuldgevoel, al naargelang. Gêne ook wel. Al deze gevoelens worden gedempt doordat ik langzamerhand vrede heb met haar dood. Je gaf ons, naar de opvoedkundige mode van die tijd, wel eens een draai om de oren, minder vaak dan andere vrouwen in de straat dat bij hun kinderen deden. Behalve die ene keer, toen ik de leeftijd al niet meer had, en je me ongeremd beurs sloeg, en me daarna met dicht gemepte ogen naar mijn vrienden aan de poort stuurde, om me tegenover die mulopummels verder te vernederen. Ik was oud genoeg om terug te kunnen slaan, maar schaamte verlamde me... schaamte dat ik mijn altijd zachtaardige moeder zo uitzinnig moest meemaken, zo briesend, met het spuug in de mondhoeken, schreeuwend, en keihard rammend met de zijkant van haar hand. Het spijt me dat je de afgelopen twaalf jaar iets te vaak in die gedaante bent komen spoken. Ik heb al lang geleden begrepen dat je overspannen was – wat wil je ook, met die in Indië getraumatiseerde weekenddrinker van je.

Het spoken van Tonio is er permanent, en er is geen weemoed om het te bezweren. Voor dode mensen geldt het omgekeerde van levende acteurs: hoe korter de vooropleiding, des te indringender hun performance. Om Tonio als geest kunnen we niet heen, gesteld al dat we hem zouden willen afschudden. Als zijn korte leven *iets* heeft opgeleverd, is het een volleerd spook, dat ons geen moment rust of respijt gunt. Goed, laat hij ons maar opjagen en de adem benemen, alles beter dan dat zelfs zijn aanwezigheid in de gedaante van een geest zou vervagen.

Veel meer dan mijn moeder is Tonio een flexibel spook, dat duizelingwekkende pirouetten draait van de ene leeftijd naar de andere. Ik zie hem met twee petten op (een klep voor, een klep achter, alles om de felle zon te weren) en zwembandjes om de bovenarmen

in een groenig meertje bij Pernes-les-Fontaynes, waar ik hem met mijn hand onder zijn borst de schoolslag laat oefenen – en het volgende moment rekt hij zijn verlengde benen kurkentrekkerachtig in een blauw zwembad, om de verderop watertrappende Jim een bal toe te werpen.

Hij speelt zijn rol in het eindtoneelstuk van de basisschool, en bestijgt de zitbank voor het raam van zijn crèche in Loenen, anderhalf jaar oud, om zijn wegfietsende vader uit te zwaaien, en staat dan opeens met een ongelukkig gezicht zijn eerste baardharen rond een jeugdpuist op zijn kin weg te scheren.

Mirjam en ik zijn ook al die jaren in opleiding geweest, en dachten nog heel wat jaren studie nodig te hebben, om te zijner tijd naar behoren te kunnen spoken in het bestaan van de ouderloos achtergebleven Tonio. Zoals je door je eigen kind herinnerd *wilt* worden, valt niet af te dwingen, maar je mag toch verwachten dat je van tijd tot tijd als schim in zijn leven mag optreden.

We zullen eraan moeten wennen dat de nu ontstane eenzaamheid niet door onze dood zal worden opgeheven – hooguit verdubbeld.

3

De gedachte aan een biografie stond me altijd tegen. Het idee dat ze Tonio uitspraken over zijn vader zouden ontlokken, om die dan tendentiekus te citeren. Nu denk ik: Nooit zal een biograaf Tonio kunnen uithoren over hoe zijn vader was. De biograaf zal derden ondervragen over hoe ik de dood van mijn zoon verwerkte. Het wegvallen van Tonio zou in een biografie over mij sowieso het belangrijkste levensfeit vormen. Het boek zou meer over de vernietiging in mijn leven gaan dan over het scheppen.

4

‘Het is niet te doen.’ Ik had er altijd een hekel aan gehad als mensen die dooddoener gebruikten. Nu bezigen we de uitdrukking

avond aan avond, wanneer de een de ander vraagt hoe het ermee is.

‘Het is niet te doen.’ Met als variant: ‘Het is niet te harden.’

Vanavond zal het weer hetzelfde zijn. Omdat we gisteren hebben afgesproken voorlopig niet te drinken, zullen we behoedzaam om de gore brij heendraaien.

‘Hoe ging het vandaag, Minchen?’

‘Och, het is gewoon niet te doen.’

‘Ik weet het.’

‘Dat hij er niet meer is... hier nooit meer onverwacht binnen zal komen lopen... nooit meer daar op zijn vaste plekje zal zitten met een glas... een van de katten op schoot... het is gewoon niet te harden.’

Valt er van zijn vroegtijdige dood nog iets te leren?

Ofschoon ik meer kort werk heb geschreven dan lang, treft mij nogal eens het verwijt dat ik ‘het niet kort weet te houden’. Komt Tonio me eens even voordoen *hoe* ik het kort moet houden.

Dat voor wat betreft mijn werk. Als het om leven gaat, relateert hij voor mij de ademloosheid waarmee er achter doelen aan gerend wordt, zogenaamd omdat ‘het leven zo kort is’. Hij leert mij dat ik best een paar maanden mag verdoen, bijvoorbeeld met over hem te rouwen. Tonio heeft zoveel tijdverlies op zijn naam geschreven – wat doet verspilling van tijd in *mijn* leven er dan nog toe?

De afgelopen weken hadden alles van een roes, zoals wittebroodsweken zich in een roes kunnen voltrekken, en de kraamtijd na de geboorte van een kind. Vroeg of laat keert het bruidspaar naar huis terug, om een huishouden op te zetten. Nadat de laatste kraamvisite is geweest, staat de moeder definitief op om het luierbeleid ter hand te nemen.

Zo merken Mirjam en ik dat de roes, bij vlagen, begint op te trekken – waardoor de waarheid zich alleen maar verhardt. Niet de waarheid van een lang leven samen met kind, maar van een

lang leven samen zonder kind. Met grote tegenzin worden we teruggedreven naar het alledaagse leven, dat in z'n banaliteit een belediging lijkt voor de boven alles uitstijgende daad van Tonio's sterven. Het resultaat is een weifelende hand, die bij elke neergedwarrelde appelschil aarzelt tussen oprapen en laten liggen – gesteld al dat de hand zich ertoe heeft kunnen zetten ten faveure van een gezond leven een appel te schillen. Zo zijn we dus terug in het leven van alledag, maar in eindeloze vertraging.

5

In een televisiedocumentaire over De Baarsjes kwamen twee sympathieke bemoeials aan het woord, die de buurt voor straatschenderij probeerden te vrijwaren. Ze spraken automobilisten aan op dubbel parkeren en het uit de auto gooien van afval. Ze wilden de mensen 'normes en waardes' bijbrengen.

Tonio's dood heeft mijn hoogstpersoonlijke stelsel van normen en waarden helemaal overhoopgehaald. Herwaardering van alle waarden. Hernormering van alle normen. Het was geen gevolg van een Nietzscheaanse grote schoonmaak. Het overkwam me.

We *gedragen* ons, meer valt er niet over te zeggen. Ja, toch. Sinds Zwarte Pinksterdag leven we in een wereld waaruit alle normen en waarden voor ons verdwenen zijn. We *gedragen* ons, voor de vorm, en kijken tegelijkertijd onwennig en nieuwsgierig rond in een samenleving na de zondvloed, waaruit de oude regels en waarden zijn weggespoeld. Een kaalslag die alleen voor Mirjam en mij zichtbaar is.

We zijn Gulliver in Lilliput, gefascineerd door de veranderde verhoudingen. De mensen die ons omringen, lijken niets in de gaten te hebben.

Mirjam, die iets met Sartre heeft, vergelijkt het met de wereld in *Les jeux sont faits*, waar de doden de complotten en kuiperijen van de levenden gadeslaan, en daar hun conclusies uit trekken.

We voelen niet de behoefte om, nu de waarden en normen en regels zijn weggefallen, normloos gedrag te gaan vertonen, tot de

grote ontregeling en ontwaarding daar zijn. We blijven ons gedragen, min of meer keurig zelfs, zoals het onze gewoonte was. Het geeft ons de gewaarwording dat we onopvallende spionnen zijn in een wereld die niet doorheeft dat ze zich in haar ontwaarde kaarten laat kijken.

6

Wat die reconstructie van Tonio's einde betreft... waren we niet aldoor te beleefd geweest? Hadden we wel voldoende doorgevraagd?

Ik was altijd te schijterig geweest om de waarheid onder ogen te zien. Brieven met onaangename tijding liet ik soms dicht. Na het bericht dat twee agenten ons op de ochtend van Eerste Pinksterdag kwamen brengen, en na het nieuws later die dag dat Tonio niet te redden was, dacht ik voortaan *elke* tijding aan te kunnen: de allerergste had ik tenslotte achter de rug.

Mis. Er waren nog altijd details waar ik voor terugdeinsde. Het allerergste had ik weliswaar niet aanvaard, maar dan toch overleefd. Voor de nuances van dat allerergste ging ik op de loop. Dat moest veranderen. Ik kon niet een gebeurtenis volledig reconstrueren zonder elk detail te willen weten.

Het grootste deel van de zomer speelde zich op de veranda van onze kleine tuin af, onder de uitgebloeide kruin van de goudenregen. Het was precies zo'n zomer als Tonio zich, zo wisten we inmiddels uit het telefoongesprek met Jenny, gewenst had.

Zij had de afspraak met ons afgezegd, en zat nu voor weken in Marokko. Alleen *haar* relaas ontbrak nog aan de reconstructie die we na Tonio's begrafenis ondernomen hadden.

'Ik denk dat we er wel van uit kunnen gaan,' zei ik tegen Mirjam, 'dat we haar niet te zien krijgen. Het arme meisje is natuurlijk geschrokken... dat de dood zo dichtbij kwam. Als het een prille romance was, nou, des te gruwelijker dat de dood zich daarin mengde.'

‘Ik wacht gewoon af,’ zei Mirjam. ‘Ik wil haar nergens toe dwingen.’

We namen alles nog eens door wat we te weten waren gekomen. Club Trouw aan de Wibautstraat. Afscheid van zijn vrienden bij het Sarphatipark. De eenzame fietstocht. De details van het ongeluk. De ambulances. De Suzuki Swift. Het AMC.

De ondervraagden met hun licht afwijkende versies van het gebeurde, hun verschillende visies erop. Dennis. Goscha. Jim. De studiegenoten.

Onze bezoeken aan de betrokken instanties. Het politiebureau. Het depot aan de James Wattstraat. De afdeling Traumatologie van het Academisch Medisch Centrum. Het dossier van de Afdeling Ernstige Verkeersongevallen hadden we opgevraagd. De rampfiets stond voor het huis. Het dossier van Traumatologie was ons toegezegd.

‘Alleen de plek waar het allemaal gebeurde,’ zei ik tegen Mirjam, ‘die hebben we nog niet bezocht.’

‘Kan dat nog iets toevoegen?’

‘Dick Matena is er geweest. Hij had er tevoren een bepaalde voorstelling van, maar die klopte niet. Het bleek er veel ruimer te zijn dan hij had gedacht. Met meer zicht van alle kanten.’

‘Goed, dan gaan we binnenkort eens kijken. Dat kan er ook nog wel bij.’

En Jenny natuurlijk, van wie we het verlossende woord tegoed hadden. Wel of geen romance? Als het nee was, dan betekende dat een teleurstelling. Was het ja, dan maakte dat alles, zijn afgebroken leven, nog verschrikkelijker. Haar afzeggen van de afspraak had dus een opluchting voor me kunnen zijn, maar dat was het niet. Ik wilde zekerheid. Ik verweet mezelf dat ik niet radicaler en doelgerichter was geweest. Ik had het contact met Jenny aan Mirjam overgelaten. *Ik* had het meisje van het belang van haar informatie voor ons moeten overtuigen. Nu zat ze in Marokko.

Opeens begon Mirjam hard te huilen. ‘Zo gemeen dat Tonio er niet meer is.’

Ik wist niet wat ik op zo'n kreet, zo recht uit het hart, terug moest zeggen.

7

‘Mijn gevoelens zijn een puinhoop,’ zegt Mirjam. ‘Ik bedoel eigenlijk... er is geen lijn meer op te trekken. Het ene moment voel ik dit, het volgende dat. ’s Morgens kan ik tamelijk opgewekt opstaan, met zelfs een begin van... ja, zeg maar gerust: aanvaarding. Ik probeer wat te werken, en dan *ineens*, zonder waarschuwing vooraf, komt het als een zwarte golf over me. De walging... dat hij er nooit meer zal zijn. Nooit meer. Echt nooit meer.’

Ze zwijgt even, en voegt er dan aan toe: ‘De werkelijkheid lijkt voorgoed veranderd. En dan bedoel ik niet in de eerste plaats dat de werkelijkheid het voortaan zonder Tonio moet doen... dat ook natuurlijk... maar dat ik op de nieuwe werkelijkheid met zoveel verschillende gevoelens reageer. En ze hebben er geen van allen vat op.’

‘Een nieuwe werkelijkheid, je zegt het. We zijn op 23 mei een andere wereld binnengetrepen, die we daarvoor niet kenden. Logisch dat onze gevoelens een chaos zijn. De situatie is zo nieuw en onbekend en... onmenselijk. Hier zijn we nooit op voorbereid geweest. Gerard Reve zou zeggen: “Op school hadden ze je nooit geleerd wat in zo’n geval te doen.” Begrijpelijk dat we sommige gevoelens, sommige gewaarwordingen niet eens *herkennen* van voorgaande gelegenheden. We hebben ze nooit eerder met die intensiteit ervaren, en al helemaal niet in zo’n dol makende afwisseling. Ze houden zich niet aan de wetmatigheid van het bekende en doorleefde. Je leven lang reageer je, onvrijwillig maar vertrouwd, met een bepaald gevoel op een ontstane situatie. De emotie komt op, houdt een poos stand, en zakt weer weg. Die tijd is voorbij. Er is een gedrochtelijk Fremdkörper in ons gevoelsleven neerge-daald. Het vreemde ding trekt de meest uiteenlopende emoties aan, ze zwermen eromheen, snuffelen eraan... de een verjaagt de ander, om zelf de primeur op te eisen. Kortom, onze gevoelens

bevechten elkaar in plaats van het onbekende monster te lijf te gaan.'

En de rouwverwerking, de verwerking van het verdriet, hoe stond het daarmee?

We hadden allebei een hekel gekregen aan het woord verwerking, dat ons deed denken aan afvalverwerking, zoiets als een noodzakelijk kwaad. We kwamen meer en meer tot de ontdekking dat er niets te verwerken viel – of liever, we wilden niet dat het gemis, de pijn, de rouw 'verwerkt' werden. Verdriet, verlies, gemis, pijn, rouw... dat alles bij elkaar vormde de manifestatie van Tonio na zijn verdwijning. Het was wel het laatste dat we kwijt wilden.

Toch had ik de indruk dat we tegenover de buitenwereld de schijn van een verwerkingsproces bleven ophouden. Alsof we de mensen die het goed met ons voor hadden niet teleur wilden stellen. De mensen geloofden in vooruitgang, in carrière maken, het beter krijgen, gelukkiger worden, dus ook in het verkleinen van verdriet, pijn, ongelukkig zijn. Met hun vraag of 'het alweer beter ging' moedigden ze ons in feite aan het rouwproces voort te zetten totdat het gemis begon te slijten. We lieten het voorlopig maar zo.

'Ja,' zeiden we dan, 'het is eigenlijk niet te doen, maar het gaat. We slepen ons erdoorheen.'

Misschien kwam deze halfslachtigheid ook voort uit het snijderder worden van de pijn. Ik sloot niet uit dat we diep in ons hart *wensten* dat er zoiets als een verwerking bestond, om niet permanent te hoeven branden in het verdriet.

'Ik mis hem zo, Adri,' zei Mirjam. 'Ik mis hem zo ontzettend.'

Ik miste hem ook. Ik miste niet alleen wat hij voor me geweest was, ik miste ook de voortzetting van zijn leven. Zijn toekomst was er niet meer. Tegelijkertijd groeide die toekomst in me door, op grond van de voorstellingen die ik me er ooit van gemaakt had. En juist daarom deed het proces zo'n pijn. Ik bedacht, gissend en tastenderwijs, een toekomst voor hem, zonder dat hij er was om mijn voorstelling na te volgen.

Een muzikaal requiem is altijd *voor* een gestorvene. Voor zo iemands zielenheil. Mijn requiem-in-proza is voor Tonio, maar handelt ook over hem, en is bij vlagen geschreven *namens* hem.

Zo schrijf ik nu dus aan mijn requiem voor/over Tonio. De bezigheid lijkt het gemis enigszins te kanaliseren, maar ik kan niet volhouden dat ik me van het verlies *af*beweeg. Door zo in taal en beelden intiem met hem bezig te zijn zoek ik het verdriet juist op. Het leidt tot een verhevigde pijn, die ik meen hem verschuldigd te zijn.

8

Voortekenen? Eerder voorbereidingen, zo leek het.

In de winter van 2009 wist Mirjam een huis te huren in Lugano voor de maanden mei, juni, juli. Omdat ik zo vaak had aangegeven wel weer eens een lang voorjaar in enig buitenland te willen werken, ver van de sociale graaierigheid van Amsterdam, had ze me willen verrassen. Omdat ze me natuurlijk niet zomaar op een dag kon ontvoeren, liet ze me ruimschoots op tijd de foto's op internet zien. Een mooi negentiende-eeuws huis tegen een steile helling, met uitzicht op het meer, dat twee millennia geleden de Romeinen al lekker maakte om er een vakantiestulpje te bouwen.

De interieurfoto's waren minder uitgesproken, maar de begeleidende e-mails waren hartelijk van toon en leken niets aan het toeval over te laten.

Behalve het schitterende uitzicht vanaf het terras ('Upstairs it's even worse,' zei de zoon van de eigenaar) deugde er *niets* aan het huis. In de beloofde logeerkamer, waar we Tonio zouden ontvangen, lag een poreus luchtbed, bezaaid met stukjes bandenplaksel. Het was er smerig. De tuin was niet op orde. De beloofde internet-aansluiting moest nog aangevraagd worden.

De zoon van de eigenaar woonde in een soort kelderhol onder het huis, en zou daar ook gedurende de drie maanden van ons verblijf wonen. Ik had al gauw door dat hij voyeuristische neigingen

had. Op de begane grond had hij alle deuren verwijderd, zodat hij, rondscharrelend in de tuin, dwars door alle benedenvertrekken heen kon kijken. Een borderliner, dat was ons al gauw duidelijk.

We trokken in het hotel aan het meer waar we drie jaar geleden zulke mooie weken met Tonio hadden doorgebracht. Mirjam in tranen: de verrassing die ze me bereid had, was op een grote mislukking uitgedraaid.

‘... en die arme Tonio,’ zei ze, ‘die had zich zo verheugd op twee weken Lugano. Hij had ze al besproken op zijn werk.’

Ik stelde voor dat we ons verlies zouden nemen, en de volgende dag terug zouden rijden naar Amsterdam. ‘Die drie maanden werkvakantie, München, die nemen ze ons niet af. We gaan terug naar Amsterdam, en geven voor niemand thuis.’

Het was opeens een aantrekkelijk idee. We waren kennelijk naar Lugano gereisd om op afstand de mogelijkheden van ons eigen huis in Amsterdam te zien. Toen we de volgende ochtend onze bagage uit het gehuurde huis gingen ophalen, bleek de holbewonende zoon met ontbloot bovenlijf in de tuin bezig. Ik had hem er de vorige dag op gewezen dat er nergens een schrijftafel stond. Hij was nu uit een berg puin achter het huis een achthoekige salontafel aan het opdelen. Best een aardig meubelstuk, maar hoe moest ik daar in godsnaam drie maanden lang aan gaan zitten schrijven?

Toen ik de man duidelijk maakte dat we het huis in deze staat niet konden accepteren, ontstak hij in grote woede. Tijdens de woordenwisseling die volgde, dwaalden zijn ogen steeds naar een knuppel die hij net niet binnen handbereik had staan. Wegwezen hier. Mirjam en ik begonnen onze bagage naar de auto te slepen, gadeslagen door een ziedend ijsberende huisbewaarder, die elk moment kon toespringen.

‘Vorig jaar mei kwamen we halsoverkop terug uit Lugano,’ zei ik. ‘Sindsdien zijn we niet meer uitgeweest. Een of twee keer een boekpresentatie, omdat we er niet onderuit konden. Verder niets.’

‘Vergeet die avond met Tonio niet,’ zei Mirjam. ‘In de Staalstraat.’

Bij de herinnering kwam er een huiltrek over haar gezicht, maar ze hield zich in.

‘Tonio was de uitzondering,’ zei ik. ‘Die regelmaat sinds Lugano, de dagelijkse discipline... het ging allemaal als vanzelf. We hebben er niet toe besloten. Het is net, en dat is een griezelig idee, of we voorvoelden dat we zo’n strenge dagindeling nog eens hard nodig zouden hebben. Nou, voilà.’

Mirjam schudde het hoofd. ‘Als het ongeluk ons midden in een chaotische periode had overvallen... ik denk niet dat we het hadden overleefd.’

‘Het wonderlijkste is dat de regelmaat niet echt onderbroken is geweest. Ja, die alcoholische pijnbestrijding, dat was iets nieuws. Maar zelfs die heeft niet echt ontregelend gewerkt. Wie niet beter wist, zou denken dat we een stel kille kikkers zijn.’

‘O, laat ze dat vooral denken. Als ik maar op mijn manier kapot mag gaan aan het verdriet.’

Voor Tonio was het natuurlijk zuur, onze vroegtijdige terugkeer uit Lugano. Hij had feesten in zijn ouderlijk huis willen geven, en sommige kamers waren al vergeven aan wat hij huurcrashers noemde. We boden hem een vakantie op Ibiza aan voor de weken die hij bij zijn baas als vakantie geclaimd had.

Drie, vier dagen waren we van huis geweest, maar ons hele leven leek veranderd. We gingen niet zover dat we, eau de cologne rondsprekend, de wc niet meer doortrokken, net als in een sketch van Henk Elsing het gezin dat de burens de indruk wilde geven op vakantie te zijn, maar we bleven thuis en gingen ontspannen aan het werk, als nooit tevoren – ongeveer zoals we het ons in Lugano hadden voorgesteld.

9

Als ik haar niet beter kende, zou ik Mirjam misschien hardvochtig vinden om de manier waarop ze met haar moeder omging, of juist *niet* omging. Gelukkig maakte ik ook mee hoe ze dagelijks twee keer met de auto naar haar vader vertrok: in de namiddag

om hem naar de joodse mensa van Beth Sjalom te brengen, en in de vooravond om hem daar weer op te halen en thuis af te leveren. Ze vervoerde de oude man van 97 naar zijn huisarts of het ziekenhuis, ging hem thuis zijn oogdruppels toedienen, en bracht hem eten als hij zich te slap voelde om naar Beth Sjalom te gaan. Hij stond erop haar voor de extra ritten benzinegeld te geven, dat zij alleen wilde accepteren als ze het mocht gebruiken om Tonio's stenenverzameling in zijn vitrinekast uit te breiden.

Mirjam interviewde haar vader urenlang over zijn verleden in een wereld die niet meer bestond. Tegenwoordig gebruikt ze daar de digitale filmcamera van een bevriende cineast voor, een beetje in navolging van het videoproject van Steven Spielberg.

'Opa Natan moet misschien aan staar geopereerd worden,' had Tonio ons een paar dagen voor zijn dood gemeld, op zijn eigen manier bezorgd.

Vandaag is het zover. Mirjam heeft haar vader naar het ziekenhuis gebracht voor de laserbehandeling. Als de ingreep achter de rug is, hoeft hij maar te bellen, en zij gaat hem weer ophalen. Normaal zouden mijn gedachten bij die lieve man zijn, maar ik zie de hele dag, tergend helder, het gezicht van Tonio voor me. Hij heeft net met een brede glimlach iets grappigs verteld, en wordt dan opeens ernstig: 'Opa Natan moet misschien...'

Ik herinner me wat Goscha ons vertelde: dat zij het die laatste nacht in club Trouw, boven de herrie uit, met Tonio over allerlei vertrouwelijke dingen had gehad, zoals het schuldgevoel, waar zij ook onder leed, tegenover je grootouders, wanneer je die weer eens extra zakgeld had afgetrosgeld. Natuurlijk was Tonio die woensdag voor Pinksteren niet alleen uit menslievendheid zijn opa Natan gaan opzoeken. Met het lange weekeinde in het vooruitzicht kon hij wel wat extra contanten gebruiken. Ik stel me voor hoe het gegaan kan zijn. Opa Natan schuifelend op weg naar het buffet, en na gerommel in een lade weer terug naar zijn stoel, in het voorbijgaan zijn kleinzoon een opgevouwen bankbiljet in de hand stoppend.

'Nee, opa, nee, dat kan ik niet aannemen.'